

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра історії України

О. П. СЕКЕРСЬКА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ДИСЦИПЛІНИ
**«ІСТОРІЯ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА І ДАВНЯ
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»**

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності А4 Середня освіта, предметної спеціальності
А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта).

Одеса – 2026

УДК [903+94(477)]"/.../04"(072)

Рецензенти:

Осипенко Олександр Валентинович, завідувач кафедри «Соціальних та гуманітарних дисциплін» Одеського національного морського університету, кандидат історичних наук, доцент.

Яновська Лариса Григорівна, доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук, доцент.

Затверджено вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», протокол № 14 від 28 травня 2026 р.

Сєкерська О. П. Методичні рекомендації до дисципліни «Історія первісного суспільства і давня історія України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта, предметної спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта).

Одеса : Ун-т Ушинського, 2026. 46 с.

«Історія первісного суспільства і давня історія України» – дисципліна, що охоплює найбільший часовий проміжок – від появи перших людських істот до утворення перших цивілізацій. Для історії українських земель вона включає час від 1 млн років тому до появи державних утворень – античних міст-держав (полісів) у VII ст. до н. е. Методичні рекомендації призначені для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (Історія). Наведено тематику й основні питання лекційного курсу, план та завдання до практичних занять, завдання для самостійної роботи та виконання ІНДЗ, тестові завдання, питання для підсумкового контролю, список рекомендованих джерел та літератури.

ЗМІСТ

Вступ. Опис навчальної дисципліни	4
Навчально-тематичний план дисципліни.....	6
Зміст навчальної дисципліни. Теми лекційних занять	7
Теми практичних занять	10
Технологічна карта підготовки до практичних занять	11
Самостійна робота.....	17
Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ).....	18
Тестові завдання	19
Питання для підсумкового контролю	35
Термінологічний словник	37
Рекомендовані джерела інформації	45

ВСТУП. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань А Освіта	Статус дисципліни: Обов'язкова	
Змістових модулів – 4	ОПП Середня освіта (Історія)	Рік підготовки	
Індивідуальне навчально-дослідне завдання – <i>есе</i>		1-й	1-й
Загальна кількість годин - 120	Спеціальність А4 Середня освіта (Історія).	Семестр	
		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)	Лекції	
		20 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	4 год.
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		60 год.	102 год.
		Індивідуальні завдання:	
10 год.	10 год.		
		Вид контролю: екзамен	

Згідно з загальноприйнятими хронологічними рамками **«Історія первісного суспільства і давня історія України»** – це період від появи перших людей взагалі (понад 3 млн років тому) та появи перших людських істот на українських землях (палеоліт, близько 1 млн років тому) до появи перших цивілізацій (Єгипет та Шумер) та давньогрецьких полісів на теренах України. Цей тривалий історичний відрізок охоплює основні етапи розвитку людського суспільства – від первісних мисливсько-збиральницьких спільнот до формування складних соціальних структур, ранньодержавних утворень і перших цивілізаційних центрів. У його межах простежується еволюція

господарських форм, соціальних відносин, духовної культури та світогляду населення, що мешкало на українських землях. Навчальний курс дозволяє розглядати територію України як важливий простір тривалих процесів контактів і культурних трансформацій, що заклали підґрунтя подальшого історичного розвитку регіону.

Програма допомагає узагальнити фактологічний матеріал і визначити основні проблеми курсу, розглянути нові підходи до вивчення історії первісного суспільства, що намітилися в сучасних наукових дослідженнях. Вона передбачає ознайомлення з дискусійними питаннями та з історіографією найважливіших проблем курсу. Курс актуальний і необхідний для більш повного розуміння розвитку людини та суспільства, появи та розвитку матеріальної та духовної культури, утворення класів та держави у світі та на українських землях.

Мета навчальної дисципліни «Історія первісного суспільства і давня історія України» полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти системи спеціальних знань щодо головних тенденцій розвитку історії первісного суспільства; оволодінні сучасними знаннями щодо основних етапів становлення і розвитку людини як біологічної, соціальної та духовної істоти до моменту появи стратифікованих суспільств, засвоєнні сучасних знань з давньої історії України та забезпеченні мотивації щодо використання набутих знань у професійній діяльності.

Очікувані результати вивчення дисципліни

знати:

- хронологічні межі та періодизацію історії первісного суспільства; її джерельну базу та специфіку;
- теоретичні основи історії первісного суспільства; термінологічний апарат курсу; історію її формування; історію дослідження опорних пам'яток первісної епохи;
- основні етапи та рушійні сили антропосоціогенезу;
- появу та розвиток матеріальної та духовної культури, становлення та еволюцію соціальних інститутів;

- час та шляхи первісного заселення території України, особливості її первісної історії.

уміти:

- оцінювати джерела історії первісного суспільства; пояснювати і вільно застосовувати понятійний апарат;

- аналізувати еволюцію людини від появи перших людських істот до людини сучасного біологічного виду;

- характеризувати господарство та матеріальну культуру; пам'ятки мистецтва та культури первісної епохи; наводити приклади взаємовпливу людина – суспільство – навколишнє середовище;

- висловлювати судження щодо появи раціональних знань; розвитку мистецтва; давати оцінку демографічним та етнічним процесам; вміти знаходити та пояснювати залишки первісних норм та уявлень в класових суспільствах;

- аналізувати особливості господарства та матеріальної культури первісного населення України;

- характеризувати та оцінювати пам'ятки духовної культури первісної доби у світі та в Україні.

ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ:

– сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;

– бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;

– ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;

– сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси;

– у випадках, коли здобувач освіти бездумно використовує контент ІІІ, не докладаючи зусиль для його аналізу, викладач не зараховує (оцінка 0) роботу, з дозволом повторного виконання завдання.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	усього	л.	п.	інд.	с.р.	усього	л.	п.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.										
Тема 1. Предмет періодизація, хронологія джерела історії первісного	9	1	2		6	9	1			8

суспільства.								1		
Тема 2. Історіографія історії первісного суспільства.	9	1	2		6	9				8
Змістовий модуль 2. Антропосоціогенез										
Тема 3. Антропоген: ландшафтно-кліматичні умови, зміни природного середовища.	9	1	2		6	9				9
Тема 4. Ранні етапи антропогенезу.	12	2	4		6	12	1			11
Тема 5. Завершення процесу антропогенезу	12	2	4		6	12				12
Тема 6. Розселення людини сучасного фізичного типу.	9	1	2		6	9		1		8
Змістовий модуль 3. Епоха первісної общини.										
Тема 7. Ранньопервісна община.	14	4	4		6	14	1			13
Тема 8. Пізньопервісна община.	14	4	4		6	14		1		13
Змістовий модуль 4. Епоха класогенезу. Первісне суспільство та цивілізація.										
Тема 9. Розклад первісного суспільства та утворення класів.	12	2	4		6	12	1			11
Тема 10. Первісне суспільство та цивілізація.	10	2	2		6	10		1		9
ІНДЗ	10			10		10			10	
Усього:	120	20	30	10	60	120	4	4	10	102

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.

Тема 1. Предмет, періодизація, хронологія та джерела історії первісного суспільства.

Предмет та завдання курсу «Історія первісного суспільства і первісна історія України». Хронологічні рамки.. Періодизація ППС: археологічна, антропологічна, геолого-кліматична та загальноісторична. Методологія та методика вивчення найдавніших періодів історії людства. Поняття джерела первісної історії. Класифікація джерел.

Тема 2. Історіографія історії первісного суспільства.

Проблеми реконструкції історії первісного суспільства. Уявлення про первісну історію в античну епоху. Етнографічні спостереження в епоху середньовіччя. Епоха Великих географічних відкриттів та накопичення знань про первісні народи. Перші узагальнення

первісної історії в XVIII ст. Накопичення конкретних фактів про первісне суспільство в XIX ст. Еволюційна теорія Ч. Дарвіна. Значення робіт Ч. Дарвіна та Т. Гекслі. «Первісна культура» та «Антропология» Е. Тайлора. Розвиток первісної археології та палеоантропології в XX ст. Концепція «неолітичної революції» Гордона Чайлда. Схема розвитку первісного суспільства П. П. Єфименка. Роботи Леві-Стросса. Сучасний етап розвитку історії первісного суспільства як науки. Внесок українських вчених у розвиток історії первісного суспільства (П. П. Єфиментко, С. М. Бібков, Л. Л. Залізник та ін.).

Змістовий модуль 2. Антропосоціогенез.

Тема 3. Антропоген, ландшафтно-кліматичні умови, зміни природного середовища.

Методика дослідження. Загальна характеристика антропогенового періоду. Динаміка розвитку палеогеографічної ситуації в плейстоцені – ранньому голоцені: зміни рельєфу, клімату, рослинних та тваринних комплексів. Історія Чорноморського та Середземноморського басейнів в плейстоцені – ранньому голоцені. Проблема прабатьківщини людства. Концепція out-of-Africa. Клімат та ландшафти території сучасної України в плейстоцені – на початку голоцену.

Тема 4. Ранні етапи антропогенезу.

Сучасний стан проблеми походження людини та суспільства в світлі найновіших археологічних, антропологічних, екологічних та культурологічних досліджень. Початок, закінчення та рушійні сили антропогенезу. Проблема грані між тваринами та людиною. Процеси, які призвели до появи ранніх передлюдей. Австралопітеки: фізичний тип, розповсюдження, час існування, біотоп, матеріальна культура, господарська діяльність. Перші представники роду *Homo* на Землі – Людина вміла (*Homo habilis*): фізичний тип, період існування, поширення, господарська діяльність та матеріальна культура. Раннє привласнююче господарство (збиральництво, полювання). Колективні праця та споживання. Перші знаряддя праці на Землі, особливості їх виготовлення. Діяльність по створенню знарядь праці та знаряддево-привласнююча діяльність. Олдувайська культура.

Тема 5. Завершення процесу антропогенезу.

Людина прямоходяча (*Homo erectus*): час існування, розповсюдження, фізичний тип, господарська діяльність, побут, матеріальна та духовна культура. Сучасні погляди на вид *Homo erectus* та його еволюцію в Європі, Азії та Африці. Виникнення мислення та мови. Гіпотеза кінетичної мови М. Я. Марра. Людина неандертальська (*Homo sapiens neanderthalensis*): фізичний тип, розповсюдження, матеріальна культура, трудова діяльність та побут. Неандертальські поховання. Зародження первісних форм релігії: тотемізм, магія, фетишизм, анімізм. Зародження раціональних знань. Неандертальці як перші європейці. Сучасний стан неандертальської проблеми. Поява людини сучасного виду (*Homo sapiens sapiens*) у світі нових палеоантропологічних та генетичних даних. Фізичний тип неоантропів, Гіпотези поліцентризму та моноцентризму в антропогенезі. Походження суспільства – соціогенез. Джерела вивчення соціогенезу. Початок та закінчення соціогенезу. Взаємодопомога та зрівняльний розподіл. Будівництва штучних жител. Поява ознак першого природного (статевого та вікового) розподілу праці в мустьєрську епоху і пов'язані з цим зміни в первісних колективах. Зародження дуальної екзогамії. Виникнення умов для переходу від стада та праобщини до родового суспільства. Первісне заселення території України. Пам'ятки ашельської та мустьєрської культур на терені України. Печера Ілінка як пам'ятка існування тотемістичних культів.

Тема 6. Розселення людини сучасного фізичного типу.

Розселення людини сучасного фізичного типу. Заселення людиною території Північної та Південної Америки та Австралії. Час та шляхи первісного заселення території України:

сучасний стан проблеми. Місцезнаходження виду *Homo erectus* на терені сучасної України. Стоянка Королеве. Місцезнаходження виду *Homo sapiens neanderthalensis* на терені сучасної України (печера Іллінка, стоянки Криму). Основні стоянки викопної форми людини сучасного фізичного типу *Homo sapiens sapiens* в Україні (Мізинська стоянка, Анетівка II, Велика Аккаржа та ін.). Расогенез. Уявлення про раси та основні расові ознаки людини. Виникнення великих рас.

Змістовий модуль 3. Епоха первісної общини.

Тема 7. Ранньопервісна община

Ранньопервісна община. Загальна характеристика епохи. Археологічні періоди існування ранньопервісної общини. Проблема переходу до пізнього палеоліту: археологічний та історичний контекст. Становлення ранньопервісної общини: дуально-праобщинна організація. Виникнення статевих мисливських табу. Агамія часткова та повна, екзогамія, ендогамія. Виникнення роду як одна з сторін антропосоціогенезу. Ознаки роду. Господарсько-культурна адаптація ранньопервісної общини: спосіб життя та побут, господарсько-побутові комплекси, житла. Господарські системи пізньопалеолітичного та мезолітичного населення. Соціальна структура ранньопервісного населення. Шлюб та сім'я. Особливості процесу соціалізації. Організація влади та управління. Духовна культура пізньопалеолітичного та мезолітичного населення: образотворче мистецтво, ритуальна діяльність, розвиток раціональних знань. Етнографічні аналоги ранньопервісної общини. Особливості реконструкції демографічної та етнічної ситуації епохи первісного суспільства. Демографічна ситуація в епоху ранньопервісної общини. Основні демографічні показники: народжуваність, смертність, середня тривалість життя, міграції. Ранньопервісна община на території сучасної України: господарство та матеріальна культура верхнього палеоліту – мезоліту. Господарська криза. Пам'ятки мистецтва та культури (Анетівка II, Мізинська стоянка, Кам'яна Могила). Демографічна ситуація та етнічний стан.

Тема 8. Пізньопервісна община.

Пізньопервісна община. Загальна характеристика епохи. Неоліт – археологічний період розвитку пізньопервісної общини, його технологічні досягнення. Виникнення відтворюючого господарства. Теорія трьох стадій. Передумови, причини, умови та механізм виникнення землеробства та скотарства. Періодизація виникнення відтворюючого господарства. Археологічні дані про виникнення та розповсюдження відтворюючого господарства. Сутність процесів доместикації та культивативації. Найстародавніші центри походження культурних рослин та тварин. Центри походження культурних рослин за М.І.Вавіловим. Подальша спеціалізація в розподілі праці. Соціально-економічні відносини. Надлишковий продукт. Престижна економіка. Особливості обміну в докласових суспільствах. Общинно-родова організація: фратрія, плем'я, рід (клан), субклан, лінідж. Поняття адопції. Особливості процесу соціалізації. Шлюбно-сімейні відносини. Організація влади та соціального контролю. Духовна культура: раціональні знання, мистецтво, казки та інші жанри фольклору, міфологія та релігія. Соціальні норми поведінки. Демографічна ситуація в епоху пізньопервісної общини. Зміни показників демографічної динаміки та статистики. Етнічний стан. Неолітизація України: сучасний стан проблеми. Населення України доби неоліту.

Змістовий модуль 4. Епоха класогенезу. Первісне суспільство та цивілізація.

Тема 9. Розклад первісного суспільства та утворення класів.

Підйом виробництва та подальший розвиток відтворюючого господарства. Відкриття металургії. Виникнення ремесел. Інтенсифікація обміну. Визрівання інститутів класового суспільства: поява додаткового продукту, становлення приватної власності. Археологічні та

етнографічні дані про накопичення багатств та майнову нерівність. Зародження експлуатації. Форми експлуатації. Зародження суспільних класів. Поява держави та права (політогенез). Зміни у становищі статей в епоху класогенезу. Перехід від матріархату до патріархату. Шлюбно-сімейні відносини, нові форми шлюбу. Общинна та родоплемінна організація. Духовна культура в епоху класоутворення: накопичення раціональних знань, мистецтво, релігія. Поява писемності. Ранні системи письма: предметне, піктографічне, ієрогліфічне. Демографічна картина епохи класоутворення. Етнічний та мовний стан в епоху класоутворення. Населення України енеолітичної доби: культури Трипілля, Гумельниця та Чернавода. Особливості господарства, матеріальної та духовної культури енеолітичного населення України. Господарство, матеріальна та духовна культура населення України доби раннього заліза.

Тема 10. Первісне суспільство та цивілізація.

Первісна периферія: типи первісної периферії та типи контактів між первісною периферією та осередками цивілізації. Первісні суспільства на основних етапах світової історії. Доля первісної периферії в Новий та Новітній час. Первісні суспільства в сучасному світі. Залишкові структури первісних норм й уявлень в класових суспільствах. Роль залишків первісності в сучасних суспільствах. Підсумки курсу «Історія Стародавнього світу. Історія первісного суспільства». Залишкові структури первісних норм й уявлень в традиційному суспільстві України.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ теми	Тема заняття	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	<i>Семінар</i> «Специфіка історії первісного суспільства, варіанти її періодизації та хронологія».	2	
2	<i>Семінар</i> «Накопичення знань про первісні суспільства в країнах Стародавнього Сходу, середньовіччі, Новий та Новітній час».	2	1
3	<i>Круглий стіл</i> «Зміни клімату, ландшафтів та органічного світу антропогенового періоду».	2	
4	<i>Дискусія</i> «Ранні етапи антропогенезу: австралопітеки, <i>Homo habilis</i> »	2	
5	<i>Дискусія</i> «Заселення Європи ранніми гомінідами та їх еволюція. Первісне заселення території України».	2	
6	<i>Круглий стіл</i> «Неандертальці. Денисівська людина та її місце в еволюції. Пам'ятки муст'є на терені України».	2	
7	<i>Дискусія</i> «Сучасні дані про ранніх <i>Homo sapiens</i> ».	2	1
8	<i>Круглий стіл</i> «Дуально-праобщинна організація та утворення роду. Родоплемінна організація».	2	
9	<i>Семінар</i> «Матеріальна культура та господарське життя доби ранньопервісної общини. Криза привласнюючого господарства».	2	
10	<i>Вирішення практичних завдань</i> «Розвиток духовної культури. Пам'ятки духовної культури РПО на терені сучасної України».	2	1

11	Дискусія «Виникнення відтворюючого господарства. Неолітизація України».	2	
12	Семінар «Особливості господарства та матеріальної культури пізньопервісної общини».	2	
13	Круглий стіл «Розклад первісного суспільства: виробничі передумови».	2	
14	Дискусія «Утворення класів. Поява держави та права».	2	
15	Дискусія «Взаємодія первісного суспільства та цивілізації в добу античності, середні віки, Новий та Новітній час».	2	1
	Усього:	30	4

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема	Форма організації на занятті	Обов'язкове практичне завдання	Термін виконання
1. Семінар «Специфіка історії первісного суспільства, варіанти її періодизації та хронологія».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком: 1. Визначте специфічні риси ППС. 2. Схарактеризуйте археологію та етнологію як джерела з ППС. 3. Схарактеризуйте палеоантропологію як джерело з ППС. 4. Схарактеризуйте археозоологію та археоботаніку як науки та як джерела з ППС. 5. Сформулюйте, за якими критеріями визначається хронологія ППС. 6. Назвіть основні періодизації ППС, визначте їх критерії.	Завдання: 1. Порівняйте основні періодизації ППС. 2. Оберіть періодизацію, яка, на вашу думку, найкраще відображає суттєві зміни в історії первісного суспільства. Завдання: З'ясуйте, як розвивалася первісна історія та первісна археологія в Україні у ХХ та на початку ХХІ ст. Результати роботи доповісти на практичному занятті.	На практичному занятті До практичного заняття
2. Семінар «Накопичення знань про первісні суспільства в країнах Стародавнього Сходу, середньовіччя, Новий та Новітній час».	1. Розкрийте основні риси формування знань про первісні суспільства в перших осередках цивілізації. 2. Схарактеризуйте розвиток знань про первісні народи в добу античності. 3. З'ясуйте, що впливало на розвиток знань про первісні народи в добу середньовіччя. Які зміни сталися в Новий час?	Завдання: 1. Сформулюйте, яким було становлення первісної історії в країнах Європи, на яких джерелах воно ґрунтувалося. 2. Порівняйте розвиток історії первісного суспільства як науки в країнах Європи (за вибором) та в Україні.	На практичному занятті До практичного заняття

	4. Опишіть розвиток первісної археології та історії первісного суспільства в Новітній час.		
3.Круглий стіл «Зміни клімату, ландшафтів та органічного світу антропогенного періоду».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1. Схарактеризуйте розвиток клімату та ландшафтів в антропогені. 2. Сформулюйте, яким чином змінювався рослинний світ на протязі антропогену. 3. Опишіть фауністичні комплекси антропогену та їх зміни.	<i>Завдання:</i> 1.Схарактеризуйте кліматичні зміни, які запустили процес олюдення. 2. Оберіть період: льодовик або міжльодовиків'я (за вибором) та опишіть зміни клімату та органічного світу, які проходили в цей час у порівнянні з попереднім. 3. Розбийтеся на 3-4 команди. Кожна команда характеризує особливості ландшафтів, рослинний світ та тварин антропогенного періоду однієї з областей України.	До практичного заняття На практичному занятті
4.Дискусія «Ранні етапи антропогенезу. австралопітєки, Homo habilis, Homo georgicus»	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1.Схарактеризуйте рушійні сили антропосоціогенезу. 2. Сформулюйте основні гіпотези антропосоціогенезу. 3. З'ясуйте морфологічні риси австралопітєків. 4.Проаналізуйте морфологію, спосіб життя та матеріальну культуру перших представники роду Номо. Згадайте, що відомо про їх морфологію та спосіб життя. 5.Сформулюйте ознаки празнаряддевої та знаряддевої діяльності. 6.Сформулюйте критерії, за якими визначається прабатьківщина людства.	<i>Завдання:</i> 1. Робота в малих групах. Кожна група – прихильник однієї з гіпотез антропосоціогенезу. Потрібно привести якомога більше аргументів на користь «своїх» гіптези. 2. Виберіть гіпотезу, яка найбільше відповідає сучасному рівню знань. Поміркуйте, як можна обговорити її у навчальному процесі в школі. 3. Чи входить територія України до регіону	На практичному занятті

		олюднення? Обґрунтуйте відповідь.	
5.«Заселення Європи ранніми гомінідами та їх еволюція. Первісне заселення України».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1.Опишіть фізичний тип та матеріальну культуру видів Homo ergaster, Homo erectus та Homo antecessor . 2. Розгляньте шляхи проникнення різних видів людини з Африки у Євразію. 3. Схарактеризуйте матеріальну культуру Homo erectus на терені України. 4. Проаналізуйте сучасні дані щодо появи мовлення та абстрактного мислення у Homo erectus.	<i>Завдання:</i> 1.Робота з мапою: знахідки видів Homo antecessor та Homo erectus на території Євразії. 2. Робота з мапою: позначте основні місцезнаходження ашельської культури на терені України. 3.Творча робота: напишіть есе (1 сторінка) на тему «Організація полювання у «Homo erectus», «Виробництво знарядь праці у Homo erectus» (1 тема за вибором).	До практичного заняття. Результати оформити та доповісти на практичному занятті
6.Круглий стіл «Неандертальці. Денисівська людина та її місце в еволюції. Пам'ятки мустьє на терені України».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1.Опишіть матеріальну культуру неандертальців. 2. Проаналізуйте інновації в матеріальній та духовній культурі неандертальської людини. 3. Проаналізуйте сутність «неандертальської проблеми» у середині ХХ ст. та на сучасному етапі. 4. Схарактеризуйте морфологію денисівської людини. 5. Визначте та схарактеризуйте пам'ятки неандертальців на терені України.	<i>Завдання:</i> 1. Схарактеризуйте основні етапи формування суспільства. 2. Обговорення в «малих групах» внеску неандертальців та денисівців у геном людини сучасного біологічного виду. Підведення підсумків обговорення з викладачем.	На практичному занятті
7. Семінар «Сучасні дані про ранніх Homo sapiens».	1. Сформулюйте, на якій території і коли сформувався вид Homo sapiens sapiens? 2.Схарактеризуйте матеріальну культуру ранніх сапієнсів.	<i>Завдання:</i> 1. Робота з мапою. Знайдіть пункти знахідок кісткових решток та МК ранніх Homo sapiens.	На практичному занятті

	<p>3.З'ясуйте особливості морфології ранніх сапієнів.</p> <p>4.Порівняйте точки зору на походження Homo sapiens доугої пол. XX ст. та сучасний погляд.</p> <p>5.Проаналізуйте дані про час та можливі шляхи заселення Америки та Австралії.</p>	<p>2.Покажіть на мапі шляхи міграцій ранніх Homo sapiens.</p> <p>3. Робота в малих групах. Кожна група обстоює одну з гіпотез заселення Америк. Члени групи намагаються висунути як можна більше аргументів на користь своєї точки зору і спростувати аргументи іншої групи.</p> <p>Результати доповісти на практичному занятті.</p>	
<p>8.Круглий стіл «Дуально-праобщинна організація та утворення роду. Родоплемінна організація».</p>	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Схарактеризуйте джерела вивчення соціогенезу.</p> <p>2. Сформулюйте, в чому полягала роль полювання в процесі формуванні суспільства.</p> <p>3. Проаналізуйте розміри та структуру праобщини.</p> <p>4. Поясніть, як утворилася дуально-праобщинна організація.</p> <p>5. Схарактеризуйте ознаки роду.</p> <p>6. Розгляньте та порівняйте складові родоплемінної організації в добу ранньопервісної та пізньопервісної общин.</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1. Поміркуйте, чи існували дуально-праобщинна організація та рід у неандертальців. Наведіть аргументи.</p> <p>2.Сформулюйте докази існування дуально-праобщинної організації суспільства за даними етнології. Проаналізуйте їх.</p>	<p>До практичного заняття</p> <p>На практичному занятті</p>
<p>9.Семінар «Матеріальна культура, господарське та соціальне життя доби ранньопервісної общини. Криза привласнюючого господарства».</p>	<p>1.Схарактеризуйте матеріальну культуру людини верхнього палеоліту.</p> <p>2.Розгляньте специфіку житла та структуру поселень на прикладі стоянок Мезин, Межиріч.</p> <p>3.Опишіть побут та господарську діяльність.</p> <p>4.Якими були причини та наслідки кризи мисливсько-</p>	<p><i>Завдання:</i></p> <p>1.Розгляньтк та порівняйте спосіб життя мисливців на мамонтів, бізонів та північних оленів на терені Східної Європи.</p> <p>2. З'ясуйте особливості соціалізації в добу ранньопервісної общини.</p>	<p>На практичному занятті</p>

	збиральницького господарства? 5. Якими були соціально-економічні відносини? 6. Якою була організація влади та управління в ранньопервісній общині?	3. Назвіть археологічні докази існування шлюбно-сімейних відносин в період ранньопервісної общини.	
10. <i>Вирішення практичних завдань</i> «Розвиток духовної культури. Пам'ятки духовної культури РПО в країнах Європи та Україні».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1. Проаналізуйте витoki духовного життя у людини прямоходячої та неандертальської людини за сучасними даними. 2. Схарактеризуйте найдавніші форми релігії. 3. Назвіть відмінності між первісним мистецтвом Центральної та Південної і Східної Європи. 4. Назвіть та схарактеризуйте пам'ятки мистецтва і культури на терені сучасної України.	<i>Завдання:</i> Робота в малих групах. Кожна група обирає пам'ятку мистецтва або культури та дає їй повну характеристику. Треба висвітлити значення пам'ятки для первісної історії Європи та світу. Результати доповісти на практичному занятті.	На практичному занятті
10. <i>Круглий стіл</i> «Виникнення відтворюючого господарства. Археологічні данні про первинні центри відтворюючого господарства».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1. Схарактеризуйте неоліт як археологічний період розвитку пізньопервісної общини. 2. Проаналізуйте причини та передумови виникнення скотарства та землеробства 3. Окресліть археологічні дані про найдавніші центри виникнення землеробства та скотарства. 4. Проаналізуйте періодизацію виникнення відтворюючого господарства.	<i>Завдання.</i> 1. Розкрийте сутність терміну «неолітична революція». 2. Робота з історичною мапою. З'ясуйте та позначте на мапі найдавніші центри виникнення землеробства та скотарства. 3. Проаналізуйте шляхи розповсюдження відтворюючого господарства. 4. Окресліть коло видів культурних рослин та домашніх тварин, які потрапили у Європу з первинних центрів їх domestикації.	До практичного заняття. На практичному занятті
11. <i>Дискусія</i> «Виникнення відтворюючого	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i>	<i>Завдання.</i> 1. Проаналізуйте значення нових	На практичному занятті

господарства. Неолітизація України».	<p>1. Проаналізуйте господарське життя в неоліті з'ясуйте, чим воно відрізнялося від господарства людей доби верхнього палеоліту – мезоліту.</p> <p>2. Схарактеризуйте соціально-економічні відносини доби пізньопервісної общини.</p> <p>3. З'ясуйте, якими шляхами та в який час відбувалася неолітизація України.</p> <p>4. Схарактеризуйте сучасний стан вивчення проблеми неолітизації України.</p>	<p>технологій, з'ясуйте їх роль у подальшому прогресі.</p> <p>2. Схарактеризуйте розвиток транспорту в неоліті, та з'ясуйте причини його появи та вдосконалення.</p> <p>3. Схарактеризуйте розвиток та значення обміну в неоліті.</p>	
12. Семінар «Особливості господарства та матеріальної культури пізньопервісної общини».	<p>1. З'ясуйте, які культури вирощувала неолітична людність України і які тварини входили до стада домашньої худоби.</p> <p>2. Опишіть устрій поселення та господарську діяльність неолітичного населення України (1 культура за вибором).</p> <p>3. Схарактеризуйте культуру лінійно-стрічкової кераміки на території України. Які пам'ятки цієї культури є на Одещині?</p>	<p><i>Завдання.</i></p> <p>1. Порівняйте господарську діяльність населення Буго-дністровської та дніпро-донецької культур.</p> <p>2. Порівняйте стратегії використання ландшафтів в мезоліті та неоліті України.</p> <p>Результати доповіді на практичному занятті.</p>	На практичному занятті
13. <i>Круглий стіл</i> «Розклад первісного суспільства. Виробничі передумови розкладу первісного суспільства».	<p><i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i></p> <p>1. Проаналізуйте виробничі передумови розкладу первісної общини: подальший розвиток господарства, становлення ремесла, обмін.</p> <p>2. Проаналізуйте сутність, причини та наслідки виникнення додаткового та надлишкового продуктів.</p> <p>3. Сформулюйте, за яких обставин відбувалося становлення приватної власності?</p>	<p><i>Завдання.</i></p> <p>1. Схарактеризуйте умови переходу до соціально-стратифікованого суспільства.</p> <p>2. Схарактеризуйте патріархальну форму рабства.</p> <p>3. Розкрийте сутність поняття «адопція».</p>	На практичному занятті

	4. Розкрийте причини та наслідки появи різних форм експлуатації.		
14. Дискусія «Утворення класів, поява держави та права».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1. Розкрийте сутність процесу класогенезу. 2. Якими були додержавні форми влади? 3. Якими правовими нормами керувались первісні суспільства? 4. Назвіть та схарактеризуйте ознаки держави. 5. Які перші державні утворення на терені України?	<i>Завдання.</i> 1. Робота в малих групах. Кожна група вибирає один природний шлях формування держави і надає його повну характеристику. Треба обґрунтувати причини виникнення певного типу держав в окремих регіонах. 2. Розкрийте сутність поняття «звичаєве право».	На практичному занятті
15. Дискусія «Взаємодія первісного суспільства та цивілізації в добу античності, середні віки, Новий та Новітній час».	<i>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:</i> 1. Схарактеризуйте типи первісної периферії. 2. Розкрийте види контактів цивілізації та первісного суспільства. 3. Схарактеризуйте залишки первіснообщинних норм у сучасних цивілізаціях. 4. Проаналізуйте долі первісної периферії в Новий та Новітній час.	<i>Завдання.</i> 1. Робота в малих групах. Кожна група вибирає одне з первісних суспільств (Європи, Азії або Америки) та розкриває історичні наслідки його взаємодії з цивілізацією.	На практичному занятті

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість		Форми контролю
		годин денна	годин заочна	
1	Особливості джерел історії первісного суспільства.	6	8	Індивідуальна, групова співбесіда усне
2	Українська історіографія історії первісного суспільства.	6	8	
3	Палеоландшафти та клімат території сучасної України в антропогені	6	11	
4	Виникнення та розселення перших людських істот. Гіпотеза «Out of Africa». Первісне заселення території України.	6	9	

5	Сучасний стан питання походження людини сучасного біологічного виду. Місце денісівців та неандертальців в еволюції людства. Неандертальці на терені України.	6	12	опитування, перевірка практичних завдань
6	Утворення рас. Характеристика расових ознак.	6	8	
7	Матеріальна культура та господарство людини ранньопервісної общини на терені сучасної України.	6	13	
8	Характеристика найдавніших центрів виникнення землеробства та скотарства. Неолітизація України.	6	13	
9	Виробничі передумови розшарування первісного суспільства.	6	11	
10	Варіанти долі первісної периферії у Новий та Новітній час на прикладі первісних суспільств Америк та Євразії. Залишки первісних норм в традиційному українському суспільстві.	6	9	
Разом		60	102	

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ (есе)

Підготувати есе на електронному і паперовому носіях, виступити на семінарському занятті (протягом семестру).

ПРИБЛИЗНА ТЕМАТИКА ЕСЕ (за вибором)

№ з/п	Тематика	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Сучасні гіпотези та теорії антропосоціогенезу.		
2	Культ звіра в доби первісності на терені України		
3	Сучасний стан проблеми первісного заселення території Східної Європи.		
4	Криза мисливсько-збиральницького господарства в епоху мезоліту (за матеріалами пам'яток України).		
5	Пам'ятки мистецтва та культури доби ранньопервісної общини на території сучасної України.		
6	Неолітична революція в світі сучасних даних археології, археозоології, археоботаніки та генетики.		
7	Особливості господарства та матеріальної культури людини доби пізньопервісної общини.		
8	Виникнення землеробства та тваринництва за археологічними даними. Перші землероби України.		
9	Аналіз передкласового суспільства у скіфських племен за даними розповіді Геродота.		

10	Залишки первісних норм у сучасному традиційному суспільстві України.		
	Разом	10	10

ЗДОБУВАЧ ПРИ ВИКОНАННІ ІНДЗ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ, НЕ ДОПУСКАТИ АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт, есеїв тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання;

За умови використання ШІ, під час презентації практичних завдань, ІНДЗ, здобувач повинен надати короткий коментар: як саме він використовував ШІ. Що вдалося, а що було неточним? Як він оцінює його допомогу?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. В чому полягає специфіка науки історія первісного суспільства:

- а) немає писемних джерел за поодинокими винятками;
- б) наука комплексна;
- в) вивчає писемний період історії;
- г) немає специфіки, схожа на інші історичні дисципліни.

2. Первісні суспільства, які існують одночасно з цивілізаціями, називають :

- а) сінполітійні;
- б) апополтійні;
- в) біполітійні;
- г) мультиполітійні.

3. Вкажіть ім'я французького етнографа, соціолога та культуролога, творця школи структуралізму в етнології, дослідника систем спорідненості, міфології та фольклору:

- а) Клод Леві-Стросс;

- б) Андре Леруа-Гра;
- в) Анрі Брейль;
- г) Жозеф Франсуа Лафіто.

4. Хто є автором книги «Звичаї американських дикунів у порівнянні зі звичаями первісних часів»:

- а) Г. Морган;
- б) Г. Форстер;
- в) Р. Дарт;
- г) Ж. Ф. Лафіто.

5. Хто з вчених став основоположником теорії «неолітичної революції» та вважав основним фактором суспільного прогресу еволюцію економіки:

- а) Л. Лики;
- б) Р. Дарт ;
- в) Г. Чайлд;
- г) Г. Морган.

6. Відзначте, що виходить за рамки дослідження «проісторії» або «доісторії»:

- а) відомості античних авторів про варварські народи ;
- б) палеолітичне мистецтво;
- в) єгипетська ієрогліфічна писемність;
- г) особливості домобудівництва папуасів Нової Гвінеї.

7. Археозоологія вивчає:

- а) кам'яні знаряддя праці;
- б) кісткові рештки тварин;
- в) печерний настінний живопис;
- г) рештки рослин, знайдені на місцях життєдіяльності давніх людей.

8. В археологічній періодизації добі праобщини відповідає:

- а) середній палеоліт;
- б) верхній палеоліт;
- в) верхній палеоліт та мезоліт;
- г) неоліт.

9. Про життя первісного суспільства та його еволюційний розвиток вперше висказався:

- а) Аристотель;
- б) Тіт Лукрецій Кар ;
- в) Геродот;

г) Демокрит.

10. Повідомлення про ранньокласове суспільство скіфів можна знайти в праці:

- а) Геродота;
- б) Фулідіда;
- в) Ксенофонта;
- г) Гая Юлія Цезаря.

11. Перше формулювання цілісного розуміння предмету історії первісного суспільства належить:

- а) Буше де Перту;
- б) Л.-Г. Моргану;
- в) Ф. Енгельсу;
- г) Ч. Дарвіну.

12. Етнологія вивчає:

- а) писемні джерела;
- б) традиційно-побутову культуру первісних суспільств, які існували після виникнення цивілізацій та існують в наш час;
- в) викопні форми людей;
- г) класові суспільства середньовіччя.

13. Дендрохронологія це:

- а) вирощування садових культур;
- б) метод прямого датування за допомогою підрахунків річних кілець дерев;
- в) визначення віку дерева чи куща;
- г) наука про мінливість рослин в часі.

14. Який період охоплює історія первісного суспільства:

- а) від 5 млн. років до середини IV тисячоліття до н. е.;
- б) від 1 млн. років до III тисячоліття до н. е.;
- в) від 5 млн. років до середини IV століття до н. е.;
- г) від 2 млн років до завойовницького походу Олександра Македонського.

15. Первісні суспільства, які існували до появи перших цивілізацій, називають:

- а) сінполітійні;
- б) апополітійні;
- в) біполітійні;
- г) багатополітійні.

16. Прабатьківщиною людства називають територію:

- а) півдня Азіатського континенту
- б) Південної Америки
- в) Африканського континенту
- г) Австралію

17. Територія обох Америк була заселена:

- а) через острова Тихого океану;
- б) через Берінгію;
- в) через Гренландію;
- г) через Атлантичний океан.

18. Еволюція предків людини сучасного біологічного виду пов'язана із:

- а) австралопітеком могутнім;
- б) австралопітеком грацильним;
- в) австралопітеком бойсовим;
- г) рамапітеком;
- д) архантропом.

19. Мозковий рубікон між твариною та людиною становить:

- а) 500 – 600 куб. см;
- б) 700 – 800 куб. см;
- в) 900 – 1000 куб см;
- г) 1450 куб. см.

20. Соціогенез – це:

- а) форма первісної релігії;
- б) процес формування людини;
- в) процес формування людського суспільства;
- г) процес формування держави.

21. Для первісного суспільства характерні риси :

- а) рівність всіх членів суспільства;
- б) колективний характер праці;
- в) низька продуктивність праці;
- г) всі відповіді правильні.

22. Людина уміла відрізняється від австралопітеків:

- а) обсягом мозку;
- б) здатністю використовувати предмети в якості знарядь праці;
- в) здатністю виготовляти знаряддя праці;

г) вмінням будувати житла.

23. Де і коли з'явилась людина сучасного біологічного виду?

- а) 1,5 млн. р. тому в Азії;
- б) 450 тис. років тому в Африці;
- в) 5 ст. до н. е. в Європі;
- г) 2,5 млн. р. тому в Африці.

24. Знайдіть відповідність між роком та місцем відкриття решток.

- 1. Людина уміла (*Homo habilis*);
 - 2. Неандерталець (*Homo neanderthalensis*);
 - 3. Австралопітек;
 - 4. Кроманьйонець.
- а) 1924 р., Раймонд Дарт, Південна Африка;
 - б) 1864 р., Франція;
 - в) 1960 р. Мері і Люїс Лікі, Олдовай;
 - г) 1856 р., Неандерталь, поблизу м. Дюссельдорф.

25. Найдавнішими знаряддями праці первісних людей були:

- а) ручне рубило;
- б) ніж;
- в) серп;
- г) чоппери та чоппінги;
- д) лук і стріли.

26. До поняття «гомінідна тріада» входять наступні ознаки:

- а) біпедія (прямоходіння);
- б) розвинена кисть;
- в) розвинений мозок;
- г) мовлення та абстрактне мислення.

27. Найдавнішою стоянкою первісної людини на території сучасної України є:

- а) Киїк-Коба в Криму;
- б) Королеве у Закарпатті;
- в) Анетівка II на Миколаївщині;
- г) Велика Аккаржа на Одещині.

28. Діяльність австралопітеків визначається як:

- а) знаряддево-створююча;
- б) знаряддево-привласнююча;
- в) предметна;
- г) правильна відповідь відсутня.

29. В результаті яких процесів з'явилися ранні прелюди:

- а) перехід до повністю наземного способу життя;
- б) прямоходіння;
- в) звільнення передніх кінцівок, використання предметів праці регулярно;
- г) збільшення мозку в 2,5 рази.

30. М. Я. Марр був автором:

- а) трудової теорії антропогенезу;
- б) теорії поетапного виникнення виробничого господарства;
- в) гіпотези кінетичної мови;
- г) сіміальної теорії антропогенезу.

31. До ознак формування зв'язного мовлення та абстрактного мислення відносять:

- а) формування прямоходіння;
- б) збільшення об'єму мозку;
- в) трудову діяльність;
- г) зменшення маси нижньої щелепи та зубів;
- д) формування спеціальних відділів мозку.

32. Кісткові рештки людини біологічного виду *Homo erectus* були знайдені на території:

- а) Америки;
- б) Азії;
- в) Африки;
- г) Європи;
- д) Австралії.

33. В якій з названих країн не знайдені залишки неандертальців:

- а) Франція;
- б) Україна;
- в) Ірак;
- г) США;
- д) Іспанія;
- е) Італія;
- ж) правильної відповіді немає.

34. Як називається віра людини в кровну спорідненість з будь-яким видом тварин, рослин чи явищ природи?

- а) дуально-праобщинна організація;

- б) анімізм;
- в) фетішизм;
- г) тотемізм.

35. Перші в історії людства поховання померлих залишені:

- а) синантропами;
- б) викопними людьми сучасного біологічного виду;
- в) австралопітеками;
- г) неандертальцями.

36. Хто з давніх людей став вперше добувати вогонь:

- а) хомо сапієнс;
- б) неандертальська людина;
- в) гейдельберзьська людина;
- г) австралопітек.

37. Складені знарядді праці вперше з'являються у:

- а) австралопітеків;
- б) людини вмілої;
- в) синантропів;
- г) неандертальців;
- д) кроманьонців.

38. Територія Америки була заселена:

- а) архантропами;
- б) австралопітеками;
- в) неандертальцями;
- г) людиною сучасного біологічного виду.

39. Тотемізм це:

- а) форма релігії, властива первісно-общинному ладу;
- б) віра у надприродні властивості неживих предметів;
- в) культ померлих предків;
- г) уявлення про спільне походження та кровну спорідненість між групою людей та будь-яким видом тварин, рослин чи явищ природи.

40. Егалітарне суспільство це:

- а) первісне суспільство в якому ще немає процесів майнового та соціального розшарування;
- б) ранньокласове суспільство;
- в) суспільство на чолі з вождем та племінною аристократією;

г) те ж саме, що амазонки.

41. До пам'яток мистецтва та культу первісних людей на території України відносять місцезнаходження:

- а) Амвросіївку;
- б) Мізинську стоянку;
- в) Кам'яну Могилу;
- г) Анетівку 1;
- д) Велику Аккаржу;
- е) Анетівку 2;
- д) печеру Іллінку.

42. Кісткові рештки якого виду людей не знайдені на території України:

- а) неандертальців;
- б) Homo erectus;
- в) кроманьйонців;
- г) людини вмілої.

43. Розмістіть в хронологічній послідовності періоди давньої історії:

- а) енеоліт;
- б) верхній палеоліт;
- в) мезоліт;
- г) неоліт;
- д) нижній палеоліт;
- е) доба бронзи;
- ж) залізний вік.

44. Формування дуально-праобщинної організації мало місце у колективах:

- а) людини вмілої;
- б) архантропів;
- в) кроманьйонців;
- г) неандертальців.

45. Поняття «рід» увів у науковий обіг:

- а) Джордж Мак-Леннан;
- б) Луїс-Генри Морган;
- в) Едуард Тайлор;
- г) Фрідріх Енгельс.

46. Лінідж – це:
- а) група близьких родичів всередині роду, які ведуть походження від пам'ятного предка;
 - б) планування стійбища прямими лініями;
 - в) конструкції невідомого призначення з каміння великого розміру;
 - г) те ж саме, що й рід.

47. Фратрія це:

- а) угруповання, яке складається з декількох родів одного племені;
- б) те ж саме, що рід;
- в) плем'я;
- г) підрозділ роду.

48. Що таке каменеваріння?

- а) процес приготування рослинної їжі за допомогою розпеченого каміння;
- б) варіння каменів для видобування фарби;
- в) приготування їжі в кам'яному посуді;
- г) виварювання каміння для добування солі.

49. Назвіть етнографічні аналоги ранньопервісної общини:

- а) веди Шрі-Ланки;
- б) ескімоси американського Приполяр'я ;
- в) евенки;
- г) апачі Арізони.

50. Хто керував ранньопервісною общиною і якими методами:

- а) старійшина – методами умовляння, обговорення, власного прикладу;
- б) вождь – примусовими методами;
- в) бігмен за допомогою подарунків та грошових виплат;
- г) взагалі ніхто не керував, не було потреби.

51. Що не входило до колективної власності в епоху ранньопервісної общини?

- а) промислова територія (земля);
- б) житла, вогнища;
- в) мисливська зброя, одяг, прикраси;
- г) їжа.

52. Якими способами люди доби верхнього палеоліту наносили відбитки долонь на стіни печер?

- а) аерографія;
- б) обводили ;

в) занурювали руки у фарбу, а потім прикладали до стіни.

53. Прикладом облавного полювання на первісного зубра на території України є стоянка:

- а) Мізин;
- б) Володимирівка;
- в) Амвросіївка;
- г) Добранічівка.

54. Основною формою сім'ї в ранньородовій общині була:

- а) групова;
- б) мала парна;
- в) полігамна;
- г) інституту сім'ї ще не існувало.

55. Які досягнення були притаманні «неолітичній революції» ?

- а) скотарство та землеробство;
- б) виробництво кераміки;
- в) поява луку та стріл;
- г) виробництво човнів-довбанок;
- д) шліфування та свердління каменю.

56. Оберіть заняття, притаманні мешканцям поселень натуфійської культури:

- а) полювання;
- б) рибальство;
- в) скотарство;
- г) ускладнене збиральництво;
- д) іригаційне землеробство.

57. До відтворювального господарства належить:

- а) мисливство;
- б) скотарство;
- в) землеробство;
- г) збиральництво.

58. Який вид землеробства був найдавнішим?

- а) іригаційне;
- б) підсічно-вогневе;
- в) лиманне (повіневе);
- г) орне.

59. Які з наведених рослин були введені в культуру у південноамериканському центрі:

- а) кукурудза;
- б) абрикос;
- в) томати;
- г) баклажан;
- д) огірок.

60. Які рослини не були одомашнені у власне індійському центрі :

- а) джут;
- б) рис;
- в) пшениця;
- г) баклажан;
- д) апельсин.

61. Які тварини були domestikовані у Новому Світі?

- а) кінь;
- б) велика рогата худоба;
- в) лама;
- г) коза;
- д) альпака.

62. Які рослини були окультурені в Китаї:

- а) соя;
- б) цитрусові;
- в) картопля;
- г) тугове дерево.

63. Що є найдавнішим за часом винаходом людини:

- а) колесо;
- б) гончарне коло;
- в) човен;
- г) голка.

64. Перша тварина, одомашнена людиною:

- а) велика рогата худоба;
- б) свиня;
- в) вівця;
- г) собака.

65. Основною формою власності в родовій общині була

- а) колективна;
- б) особиста;
- в) приватна.

66. Перший метал, з якого стародавні люди почали виготовляти прикраси та знаряддя праці:

- а) залізо;
- б) бронза;
- в) золото;
- г) мідь.

67. Надлишковий продукт – це:

- а) продукт, який зіпсувався;
- б) суспільний продукт, кількість якого перевищує життєзабезпечення;
- в) продукт, який залишився після свят або ритуалів;
- г) не можу визначити.

68. Що виступало в ролі «первісних грошей»?

- а) сіль;
- б) худоба;
- в) мушлі;
- г) золото.

69. Чим хатні промисли відрізняються від ремесла:

- а) предмети виготовляються для внутрішнього споживання;
- б) предмети виготовляють в житлі, а не у майстерні;
- в) предмети виготовляють спорадично, час від часу;
- г) хатнім промислом займаються тільки жінки у вільний час.

70. Що називають другим розподілом праці:

- а) відокремлення землеробства від полювання та збиральництва;
- б) відокремлення городництва від садівництва;
- в) відокремлення ремесла від землеробства та скотарства;
- г) відокремлення скотарства від полювання.

71. Кочовики (кочівники) – це люди, які:

- а) постійно, осіло живуть на одному місці;
- б) більшу частину року живуть в містах;
- в) постійно переходять з місця на місце, випасаючи худобу;
- г) пересуваються сезонно за стадами диких тварин.

72. Про що свідчать позначки на речах із поховань додинастичного часу в Єгипті:

- а) це знаки власності (сімейної, або особистої);
- б) це виробничі відмітки;
- в) про рік виготовлення речі;
- г) це клеймо майстра, який виготовив річ.

73. Коли виникає формальна освіта:

- а) в епоху класогенезу;
- б) в епоху ранньопервісної общини;
- в) в епоху пізньопервісної общини;
- г) в епоху праобщини.

74. Який античний автор описав існування скарбів престижно-ритуального призначенні у галлів:

- а) Гай Юлій Цезар;
- б) Плутарх;
- в) Тит Лукрецій Карр;
- г) Геродот.

75. Обряд посвяти у доросле життя називається:

- а) сапієнтизація;
- б) доместикація;
- в) ініціація;
- г) гомінізація.

76. Звичай вступати в шлюбні відносини за межами свого колективу називається:

- а) агамія;
- б) екзогамія;
- в) ендогамія;
- г) проміскуїтет.

77. Який термін є зайвим:

- а) поліандрія;
- б) моногамія;
- в) інфантицид;
- г) полігінія;

78. Шлюб з кількома братами називається:

- а) левірат;
- б) сорорат;
- в) авункулат;
- г) проміскуїтет.

79. Шлюб з кількома сестрами називається:

- а) левірат;
- б) сорорат;
- в) авункулат;
- г) проміскуїтет.

80. Заборона вступати в шлюбні відносини називається:

- а) проміскуїтет;
- б) екзогамія;
- в) агамія;
- г) ендогамія.

81. Адопція – це:

- а) обряд ініціації юнаків у деяких племен;
- б) форма сім'ї в епоху неоліту;
- в) норма писаного права;
- г) форма встановлення штучної спорідненості.

82. При плутократичному варіанті становлення держави правителем стає:

- а) військовий вождь;
- б) чаклун;
- в) бігмен;
- г) старійшина.

83. Які з наведених наук не є джерелами для дослідження первісної демографії?

- а) археологія;
- б) соціологія;
- в) палеоантропологія;
- г) етнографія.

84. Для яких суспільств епохи класоутворення була характерною затримка розвитку патріархальних тенденцій:

- а) для скотарів;
- б) для орних землеробів;

- в) для суспільств з ручним землеробством;
- г) всі суспільства епохи класогенезу мали патріархальні тенденції.

85. Бігмен – це:

- а) людина високого росту;
- б) чоловік, який користувався особливим впливом в общині, фактичний лідер общини;
- в) людина з великою масою тіла;
- г) голова Ради старійшин.

86. При патріархальному рабстві рабів:

- а) закували в кайдани;
- б) змушували виконувати неprestижні види робіт;
- в) поселяли разом з господарями або окремо;
- г) продавали та таврували.

87. Коли почали утворюватися перші цивілізації:

- а) близько 5 тисяч років тому;
- б) у X тисячолітті до н.е.;
- в) у II тисячолітті до н.е.;
- г) близько 3 тисяч років тому.

88. Малюнкове письмо інакше називається:

- а) петрогліфічне;
- б) піктографічне;
- в) демотичне;
- г) вузелкове.

89. Які види експлуатації не відносяться до міжобщинної:

- а) військове пограбування;
- б) контрибуції;
- в) боргова кабала;
- г) данництво.

90. Які контакти між цивілізацією та первісною периферією були самими легкими:

- а) ідеологічні;
- б) політичні;
- в) соціальні;
- г) господарські.

91. Виберіть речі, які з'явилися після переходу до землеробства та скотарства: проколка, одяг із шкір, одяг з вовни, ткацький верстат, зернотерка, плуг, гарпун, кам'яна сокира.

92. Викресліть зайві назви. Вкажіть, що об'єднує ряд назв, які залишилися. Альтаміра, Ніо, Іллінка, Ляско, Фон де Гом, Олдовай, Кам'яна Могила.

93. Підберіть до кожного поняття відповідне йому пояснення:

а) рід;

б) плем'я;

в) матріархат;

1. об'єднання кількох общин, що проживають в одній місцевості;

2. верховенство жінки в родовій общині;

3. об'єднання родичів, які ведуть спільне господарство і мають спільного тотема.

94. Оберіть вірне визначення:

а) політогенез – процес формування людського суспільства;

б) політогенез – процес еволюційного формування людини;

в) політогенез – процес визначення місця та ролі людини у суспільстві;

г) політогенез – процес зародження та становлення держави.

95. Вироби із заліза на українських землях першими пчали виготовляти:

а) трипільці;

б) сармати;

в) скіфи;

д) кіммерійці.

96. У який період первісного суспільства на українських землях використовувалося житло з кісток мамонта?

а) мезоліту;

б) неоліту;

в) енеоліту;

г) палеоліту.

97. Для племен Трипільської культури було характерним:

а) орнаментований посуд;

б) знаряддя праці та зброя із заліза;

в) трипільна система землеробства;

г) одомашнення коня.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет «Історія первісного суспільства і первісна історія України» та його місце серед інших наук.
2. Періодизація та хронологія історії первісного суспільства.
3. Джерела історії первісного суспільства.
4. Первісна історія України – джерела та історіографія.
5. Задачі та значення історії первісного суспільства.
6. Визначити головні етапи антропогенезу.
7. Визначити процеси, які привели до появи перших предлюдей.
8. Обґрунтуйте значення трудів Ч. Дарвіна та Т. Гекслі для розвитку історії первісного суспільства.
9. Дайте оцінку сучасним теоріям антропогенезу.
10. Схарактеризуйте стадію австралопітеків в еволюції людини.
11. Проаналізуйте та порівняйте трудову діяльність ранніх та пізніх передлюдей.
12. Опишіть морфологію та матеріальну культуру перших представників роду Номо на Землі.
13. Схарактеризуйте фізичний тип, побут та трудову діяльність виду Хомо еректус.
14. Опишіть фізичний тип, побут та трудову діяльність неандертальців.
15. Схарактеризуйте матеріальну культуру неандертальців на терені сучасної України.
16. Надайте порівняльну характеристику Хомо еректус та неандертальців.
17. Проаналізуйте сутність та сучасний стан неандертальської проблеми.
18. Проаналізуйте розвиток мозку предків сучасних людей, виникнення мислення та мови
19. Визначте витoki ідеологічних уявлень, опишіть виникнення первісної магії, тотемізму та фетишизму. Наведіть археологічні та етнографічні приклади.
20. Надайте оцінку формуванню світогляду та витокam образотворчого мистецтва неандертальців.
21. Визначте час та місце формування неоантропа та його фізичний тип.
22. Визначте час та місце формування великих рас людини, дати їх характеристику
23. Визначте час та шляхи заселення людиною Америки та Австралії.
24. Визначте час та шляхи заселення території сучасної України первісною людиною
25. Опишіть причини виникнення і сутність дуально-праобщинної організації.
26. Схарактеризуйте пам'ятки мистецтва та культу кам'яної доби на території сучасної України.
27. Обґрунтуйте час початку та закінчення соціогенезу та джерела його вивчення.

28. Проаналізуйте ландшафтно-кліматичні особливості антропогену, особливості клімату та ландшафтів доби первісної общини на терені Євразії взагалі та на українських землях.
29. Обґрунтуйте сутність та значення статевих мисливських табу, часткової та повної агамії. Дайте визначення та наведіть приклади екзогамії та ендогамії.
30. Обґрунтуйте сутність та ознаки роду.
31. Визначте основні принципи організації влади та соціального контролю в ранньопервісній общині.
32. Схарактеризуйте особливості побуту та господарства людини епохи ранньопервісної общини на терені України. Наведіть етнографічні аналоги ранньопервісної общини.
33. Дайте оцінку розвитку духовної культури людей ранньопервісної общини. Наведіть приклади пам'яток на терені України.
34. Опишіть технічні досягнення неоліту.
35. Визначте передумови та обґрунтуйте причини виникнення відтворюючого господарства.
36. Проаналізуйте археологічні джерела про найстародавніші центри виникнення відтворюючого господарства.
37. Визначте сутність процесів культивування та доместикування, час та місце появи домашніх рослин та тварин.
38. Опишіть умови та механізм виникнення відтворюючого господарства.
39. Проаналізуйте періодизацію виникнення відтворюючого господарства.
40. Визначте центри культурних рослин. Наведіть приклади введення рослин у культуру по окремим центрам.
41. Проаналізуйте розвиток та поширення землеробства та скотарства.
42. Розкрийте сутність процесу неолітизації України.
43. Проаналізуйте особливості общинно-родової організації в епоху пізньопервісної общини.
44. Дайте оцінку та порівняйте демографічні процеси в епохи ранньопервісної та пізньопервісної общин.
45. Розкрийте сутність та завдання соціалізації на ранніх етапах розвитку первісного суспільства.
46. Проаналізуйте причини виникнення додаткового продукту та приватної власності.
47. Схарактеризуйте причини виникнення експлуатації та суспільних класів.
48. Визначте інновації в сфері шлюбно-сімейних відносин в епоху класогенезу.
49. Обґрунтуйте причини виникнення ремесел та інтенсифікації обміну в епоху розкладу первісного суспільства
50. Дайте оцінку розвитку форм суспільної свідомості на стадії ранньопервісної общини.

51. Схарактеризуйте значення обміну та його роль у становленні політичної влади.
52. Проаналізуйте зародження експлуатації, опишіть її форми.
53. Схарактеризуйте процес класогенезу – утворення класів.
54. Схарактеризуйте політогенез. Визначте перші державні утворення на терені сучасної України.
55. Опишіть особливості шлюбу та сім'ї в період розкладу первісного суспільства.
56. Розкрийте особливості демографічної ситуації та етнічного стану в період класогенезу.
57. Схарактеризуйте типи первісної периферії та види її контактів з цивілізацією
58. Опишіть долю первісної периферії у Новий та Новітній час.
59. Проаналізуйте залишки первісних норм та уявлень у класових суспільствах, наведіть приклади з традиційного українського суспільства.
60. Опишіть розвиток первісної археології та історії первісного суспільства у XIX – XX ст. в Україні та світі.
61. Схарактеризуйте розвиток первісної археології та історії первісного суспільства в Україні XXI ст.
62. Визначте особливості реконструкції первісного суспільства.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Австралопітек (лат. australis – південний і грец. pithekos – мавпа) викопна людиноподібна мавпа, мешкала, переважно, в Південній Африці. Період існування 5 - 3 млн. років тому.

Авункулат (лат. avunculus – дядько по матері) – сукупність порядків, що припускають особливий зв'язок людини з його дядьком по матері.

Авункулокальність (лат. avunculus – дядько по матері і locus – місце) – шлюбне поселення подружжя у дядька по матері або в його групі.

Агнатна спорідненість (лат. agnatio – рід по батькові) – рід по батьківській лінії, те ж, що і патрилійність.

Адопція (лат. adoptio – всиновлення) – форма встановлення штучної спорідненості. В процесі адопції індивід або декілька осіб вводяться до іншої групи людей із наданням усіх прав та зобов'язанням дотримуватися правил, прийнятих у даній групі.

Амбілокальність (лат. ambo – обидва і locus – місце) – шлюбне поселення подружжя по вибору, або в групі чоловіка, або в групі дружини.

Анімізм (лат. anima, animus – душа, дух) – віра в надприродні істоти, укладені в матеріальні тіла (душі) або існуючі самі по собі (духи).

Антропогенез (грец. anthropos – людина та genesis – виникнення) – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини; розділ антропології, що вивчає цей процес.

Антропологія (грец. anthropos – людина і logos – наука) – 1) наука про місце людини в природі й мінливість її фізичного типу в часі та просторі;
2) філософська антропологія – вчення про природу та сутність людини;
3) культурна антропологія – одна з назв етнології в західноєвропейській та американській науці.

Антропоморфний (грец. anthropos – людина і morphe – форма) людиноподібний.

Антропосоціогенез (грец. anthropos – людина, лат. societas – суспільство, грец. genesis – виникнення) – процес виникнення людини і людського суспільства.

Аполітейні суспільства (грец. apo – до і politeia – цивілізація) – типи первісного суспільства, що існували до виникнення перших цивілізацій.

Аристократія (грец. arista – найкращий і kratos – влада, сила, тобто влада найкращих) – 1) форма державного ладу, за якої правління здійснюється представниками родової знаті; 2) спадкова знать, вищий стан, привілейована соціальна група, верства або прошарок суспільства, що має виняткові права, переваги та можливості порівняно з іншими соціальними групами, верствами, прошарками.

Артефакт (лат. arte – штучно і factum – зроблений) – будь-який предмет не природного, а штучного походження.

Архантроп (грец. archaios давній і a anthropos – людина) – застарілий термін, позначає найдавніших людей біологічного виду Homo erectus.

Археологічна культура – сукупність історичних джерел, які належать до одного часу, знайдені археологами на одній території, мають місцеві особливості і надають інформацію про життя древніх (первісних) людей.

Археологія (грец. archaios – давній та logos – наука) – галузь історичної науки, яка вивчає історичне минуле людства на основі артефактів, виявлених під час розкопок.

Аульна община (тюрк. аул – поселення, кочовище) – термін для позначення сусідської общини у кочових і напівкочових скотарів.

Бігмен (англ. big – великий і man – людина) – чоловік, що користується впливом і є фактичним лідером в общині.

Білінійність (лат. bis – двічі та linea – лінія) – визначення спорідненості як по батьківській, так і по материнській лінії, те ж, що і когнатна спорідненість.

Білокальність (лат. bis – двічі і locus – місце) – шлюбне поселення подружжя по черзі як в групі чоловіка, так і в групі дружини, те ж, що і дуолокальність.

Бронзовий вік – історичний період, котрий прийшов на зміну енеоліту (III- II тис. до н. е.). Характеризується виготовленням та використанням бронзових знарядь праці і зброї, появою кочового скотарства, зрошувального землеробства та ін.

Військова демократія – заключний етап розкладу первісного суспільства та перетворення його у класове суспільство. Термін введений американським дослідником XIX ст. Л. Г. Морган для позначення влади військових вождів при збереженні залишків первісного колективізму та демократії на стадії розкладу первіснообщинного ладу.

Відтворювальне господарство – господарство, в якому головним джерелом існування людини є вирощування культурних рослин та розведення свійських тварин. Змінює привласнююче господарство.

Вірилокальність (лат. *vir* – чоловік і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя у чоловіка. Вірилокальність одними авторами розрізняється, іншими не розрізняється з патрилокальністю.

Власність – історично зумовлена суспільна форма привласнення матеріальних, соціальних і духовних благ, яка визначає суспільно-виробничі, тобто економічні й вольові, а отже, й нормативно-правові відносини між людьми, соціальними групами та класами в процесі виробництва й суспільного співжиття.

Геронтицид (грец. *geron* – старий і лат. *caedes* – вбивство) – навмисне вбивство старих людей.

Геронтократія (грец. *geron* – старий і *kratos* – влада) – влада найстаріших..

Гомініди (*hominidae*, від лат. *homo* – людина) – родина прогресивних приматів, яка включає людей (як викопних, так і сучасних) та великих людиноподібних мавп. Разом із родиною гібонові утворює надродину гоміноїдів (*Hominioidea* Gray, 1825).

Гомініни (*hominidae*, від лат. *homo* – людина) – підродина приматів родини Гомініди, до якої належить сучасна людина, її попередники, починаючи з ранніхпредставників роду *Homo*. У підродину також включаютьшимпанзе, горилу та рід вимерлих родів.

Дендрохронологія (грец. *dendron* – дерево та *chronos* – час) – метод датування за річними кільцями дерев.

Джерело історичне – носій історичної інформації, створений людиною або суспільством, який відображає той чи інший бік людської діяльності.

Доместикація (лат. *domesticus* – домашній) – приручення тварин для подальшого їх розведення в інтересах людини. Інший термін – одомашнення. Для рослин вживають терміни «доместикація» та «культивація».

Дуальна організація (лат. *duo* – два) – структура раннього родового суспільства, організація двох екзогамних родів або пізніше фратрій, в постійне об'єднання, якому притаманні взаємні шлюби. Реконструюється за етнографічними даними.

Егалітарне суспільство (франц. *egalitaire* – рівноправний, зрівняльний) – прийняте в західній науці позначення первісного суспільства, ще не охопленого процесами соціального і майнового розшарування.

Екзогамія (грец. *exo* – зовні і *gamos* – шлюб) – заборона шлюбних стосунків між членами однієї групи – роду чи фратрії, вимога, звичай укласти шлюб із членами іншої групи.

Ендогамія (грец. *endon* – всередині і *gamos* – шлюб) – вступ до шлюбу усередині певної спільності.

Ендоканібалізм (грец. *endon* – всередині і іспан. *canibal* – людоїд) – обрядове поїдання померлих родичів, вождів тощо.

Енеоліт (лат. *aeneus* – мідь і грец. *lithos* – камінь) – мідно-кам'яний вік. Те ж, що й халколіт.

Епонім (грец. *epi* – біля, за, після і *onoma* – ім'я) – той, хто дав кому-небудь ім'я, зазвичай предок-родоначальник.

Етнологія (грец. *ethnos* – народ, *logos* – наука, вчення) – те саме, що й етнографія.

Залізний вік – історичний період, який характеризується початком обробки заліза та виготовленням з нього знарядь праці й зброї. Починається з I тис. до н.е.

Звичаєве право – система усталених, як правило, письмово не фіксованих і частково санкціонованих державною владою правил у певному суспільстві.

Ідеографія (грец. *idea* – ідея і *grapho* – пишу) – писемність, знаки якої (ідеограми) передають цілі слова – поняття. Синонім – логографія.

Ініціації (лат. *initiatio* – посвята) – обряди залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків і жінок.

Інфантецид (лат. *infans* – дитина і *caedes* – вбивство) – навмисне вбивство маленьких дітей.

Іригація (лат. *irrigatio* від *irrigo* – зрошую, поливаю) – підведення води на поля, що відчувають нестачу вологи, збільшення її запасів у ґрунті, з метою збільшення родючості. На іригації, яка використовує природної вологи для поливу рослин, заснована іригаційна система землеробства.

Історіографія (грец. *istoria* – розповідь про минуле та *γραφο* – пишу) – спеціальна галузь наукових знань, що вивчає історію історичної науки.

Клан (гельськ. *clan, clainne* – рід, плем'я) – в найпоширенішому слововживанні те ж, що і рід. У деяких авторів – тільки батьківський рід або родове ядро общини.

Класи – великі групи людей, що розрізняються за місцем у суспільному виробництві, по відношенню до власності на засоби виробництва, доле суспільного продукту і способу його присвоєння

Кроскузенний шлюб (англ. *cross* – перехресний і *cousin* – двоюрідний брат, двоюрідна сестра), або перехресно-двоюрідний шлюб, – шлюб з дочкою брата матері або дочкою сестри батька.

Кроманьйонці – загальна назва раннях неантропів (*Homo sapiens sapiens*), поширених переважно на території Західної Європи. У вузькому сенсі – тільки люди, знайдені в гроті Кро-Маньон, але часто кроманьйонцями називають усіх

викопних неоантропів доби верхнього палеоліту у Європі.

Левірат (лат. levir – дідер, брат чоловіка) – шлюб з двома або більш братами одночасно, а пізніше з братом померлого чоловіка.

Лінідж (англ. lineage – походження, рід, от лат. linea – лінія) – підрозділ роду, позначає групу агнатних родичів всередині роду.

Магія (грец. mageia – чаклунство) – віра в можливість впливати на життя за допомогою магічних дій або заклинань. Магія в уявленні первісної людини поділялася на позитивну (корисну) і негативну (шкідливу).

Макроліти (грец. makros – великий і lithos – камінь) – великі і грубі кам'яні знаряддя.

Матрилінійність (лат. mater – мати та linea – лінія) – система рахунку спорідненості по материнській лінії що встановлює походження за материнською (жіночою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан і (іноді) статус матері. Матрилінійність протиставляється патрилінійності.

Мегаліти (грец. megas – великий і lithos – камінь) – споруди з кам'яних глиб, що мали, мабуть, культове призначення.

Мезоліт (грец. mesos – середній і lithos – камінь) – середній кам'яний вік. Характеризується пануванням мікролітичної техніки. Основні заняття людей: полювання, збиральництво, рибальство.

Мікроліти (грец. mikros – малий і lithos – камінь) – дрібні кам'яні знаряддя здебільшого геометричної форми (трикутника, трапеції, ромба тощо), поширені у пізньому палеоліті та мезоліті.

Міф (грец. mythos – переказ, слово) – оповідання про минувшину, навколишній світ, яке описує події за участю богів, демонів і героїв та історії походження світу, богів і людства.

Міфологія (грец. mythos – переказ, слово) – фантастичне відображення дійсності у первісній свідомості через сукупність міфів, переказів, оповідань, в яких у наївно персоніфікованій, наочно-образній, несвідомо-художній формі подавалися явища природи та суспільного життя; наука, що вивчає міфи, їх походження та відображення у них дійсності.

Моногамія (грец. monos – один, єдиний і gamos – шлюб) – єдиношлюбство.

Неоантроп (грец. neos – новий і anthropos – людина) – люди сучасного фізичного типу, які з'явилися в Європі, Азії та Африці близько 35-40 тис. років тому.

Неоліт (грец. neos – новий і lithos – камінь) – новий кам'яний вік. Остання доба кам'яного віку. Характеризується появою кераміки, переходом до виробничого господарства (землеробство і скотарство).

Неолітична революція – процес переходу від привласнювального (збиральництво, мисливство) до відтворювального (землеробство, скотарство) господарства та появи нових технологій (виробництво кераміки, ткацтво тощо).

Ойкумена (грец. oikeo – наслідую) – заселена людиною частина земної кулі.

Олдувайська культура – перша археологічна культура в рамках палеоліту, характеризується примітивною технологією з виготовлення кам'яних знарядь праці, зі слідами у вигляді грубих нерегулярних сколів на камінні – чопперів та чоппінгів. Хронологічні рамки: від 2-х млн. до 500 тис. років тому.

Ортокузенний шлюб (грец. orthos – прямо і англ. cousin двоюрідний брат, двоюрідна сестра), або паралельно-кузенний шлюб – шлюб з дочкою брата батька або сестри матері.

Остеодентокератична культура (лат. os – кістка, dens – зуб, грец. keras – ріг) – переважне використання кісток, зубів і рогів як матеріалу для виробів.

Палеоантропи (грец. palaios – стародавній і ἄνθρωπος – людина) – застаріла узагальнююча назва викопних людей, які жили в Європі та Азії близько 200 – 20 тис. років тому.

Палеоантропологія (грец. palaios – давній, ἄνθρωπος – людина і logos – слово, наука) – розділ антропології, що вивчає фізичний тип викопних людей.

Палеодемографія (грец. palaios – стародавній, demos – народ і grapho – пишу) – розділ демографії, вивчаючий склад і рух народонаселення в первісному суспільстві.

Палеоліт (грец. palaios – стародавній і lithos – камінь) – давній кам'яний вік, перший період кам'яного віку.

Палеонтологія (грец. palaios – стародавній, on,ontos – єство, істота і logos – наука, вчення) – наука про викопні організми, про їхній історичний розвиток у взаємозв'язку з навколишнім середовищем.

Парантроп (грец. пара – біля та ἄνθρωπος – людина) – викопна людиноподібна мавпа, що віноситься до австралопітекових. До парантропів належать австралопітек Бойсов та австралопітек могутній.

Патріархат (лат. pater – батько і грец. arche – влада) – панівне становище чоловіка в сім'ї та суспільстві, те ж, що батьківське право.

Патрилійність (лат. pater – батько і linea – лінія) – рахунок спорідненості по лінії батька, те ж, що і агнатна спорідненість.

Патрилокальність (лат. pater – батько і locus – місце) – шлюбне поселення подружжя в групі чоловіка.

Петрогліфи (грец. πέτρος – камінь і γλυφή – різьблення) – стародавні висічені зображення на скелях та каменях, які є джерелами для вивчення побуту і культури стародавніх народів.

Печатки – штампи, що вирізані на твердому матеріалі (камені, металі та ін.), матриці, а також їх відбитки (на золоті, срібні, свинці, воску, сургучі, папері). Основною функцією печаток є засвідчення достовірності документів.

Писемні джерела – тип історичних джерел, визначальною ознакою яких є письмова фіксація інформації.

Піктографія (лат. pictura – картина і грец. graphos – пишу) – одна з

найбільш ранніх форм писемності через зображення предметів, подій тощо спрощеними умовними знаками, схемами, малюнками; у деяких народів збереглася до наших днів.

Плем'я – історичний тип етнічної спільноти, стадія еволюції етносу, що ґрунтується на родових взаєминах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності тощо.

Поліандрія (грец. πολύς – багато і ἀνδρός – чоловік) – форма групового шлюбу, при якому жінка може перебувати одночасно у декількох шлюбах з різними чоловіками.

Полігамія (грец. πολύς – багато і γάμος – шлюб) – узагальнене позначення для полігнії і поліандрії.

Полігінія (грец. πολύς – багато і γυνή – жінка) – форма шлюбу, при якому чоловік перебуває одночасно в декількох шлюбах з різними жінками.

Політеїзм (грец. πολύς – багато і θεός – бог) – віра в існування багатьох богів; виникає із тотемізму, фетишизму, анімізму на стадії розкладу первісного ладу.

Потестарна організація (лат. potestas – влада) – термін, прийнятий у вітчизняній етнології для позначення організації влади в дополітичному суспільстві.

Патлач (від індійців-нутка «патсхатл» – давати подарунок) – роздача накопичених багатств на спеціальному святі, що влаштовується з приводу однієї з подій життєвого циклу.

Праісторія (лат. prae – до, перед і грец. historia – історія) або доісторія – термін для позначення історії первісного суспільства.

Привласнювальне господарство – господарство з переважаючою в економіці роллю мисливства, збиральництва, а пізніше рибальства, що відповідає найдавнішій стадії господарсько-культурної історії людства.

Примати (лат. primus – перший) – загін вищих ссавців, що включає напівмавп, мавп і людину.

Проміскуїтет (лат. promiscuus – змішаний, загальнодоступний) – нічим не обмежена свобода шлюбних відносин між статями.

Протоісторія (грец. protos – найпростіший, перший і historia – історія) – передісторія, прийняте у західних авторів позначення історії тих первісних суспільств, які можуть досліджуватися на основі письмових пам'яток сусідніх ранньокласових цивілізацій.

Раса (франц. race – порода) – в антропології велика та група людей, що мають спільне походження та близький комплекс морфофізіологічних ознак.

Расогенез (франц. race – порода та грец. genesis – виникнення) – процес расової диференціації людства у первісну епоху по мірі розширення ойкумени.

Сегментарна організація (лат. segmentum – шматок) – система розділення

роду і (або) общини на підгрупи, які, у свою чергу, діляться на ще менші ланки.

Синантропи (англ. China – Китай та грец. anthropos – людина) – група найдавніших людей, які жили на території сучасного Китаю.

Синполітейні суспільства (грец. syn – одночасний, співіснуючий і politeia – цивілізація) – первісні суспільства, що співіснували з першими ранньокласовими цивілізаціями.

Сорорат (лат. soror – сестра) – шлюб з двома або більш сестрами одночасно, а пізніше з сестрою померлої дружини.

Соціальна група – відносно стійка сукупність людей, яка має спільні інтереси, цінності і норми поведінки, які складаються в межах історично визначеного суспільства. Розрізняють великі, середні та малі соціальні групи.

Соціогенез (лат. societas – суспільство і грец. genesis – виникнення) – процес виникнення людського суспільства.

Співплемінність – об'єднання, що складалося зі споріднених та не споріднених родів та племен. З метою консолідації вони прив'язувалися один до одного, поступово у них складалися самосвідомість, мова та культура. Єдність у співплемінностей була слабшою, ніж у племен, оскільки зберігались своєрідні особливості культури та діалекти.

Стратифіковане суспільство (лат. stratum – шар) – прийняте у західних авторів позначення первісного суспільства, що вже зазнало майнового розшарування.

Таліон – правовий принцип за яким у разі нанесення якоїсь шкоди винуватцю завдають тотожної шкоди.

Тотемізм («от-отем» – мовою північноамериканських індіанців оджибве – його рід) – віра в надприродний зв'язок та кровну спорідненість родової групи з якимось видом тварин, рослин, предметом чи навіть явищем природи, що вважається прабатьком, родичем, покровителем та другом, який оберігає рід та допомагає йому.

Унілінійність (лат. unus – один і linea – лінія) – рахунок спорідненості тільки по одній, материнській або батьківській лінії.

Унілокальність (лат. unus – один і locus – місце) – сумісне поселення подружжя.

Фетішизм (португ. «Feitico» – талісман) – віра у надприродні властивості певних неживих предметів.

Фратрія (грец. phratría – братство) – об'єднання кількох родів.

Четвертинний період – сучасна геологічна епоха, яка розпочалася приблизно 3 млн. років тому. Іноді, за пропозицією українського палеонтолога М. В. Павлової (1854 – 1938 рр.), називають антропогеном.

Шаманізм (евенкськ. шаман – той, хто вийшов із себе) – віра в здатність певних людей в екстатичному стані спілкуватися з духами.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.

Основна література:

1. Історія первісного суспільства: навч. посібник для студен-тів історичного факультету / уклад.: А.В. Шауренко, О.В. Барвінок. Умань: Візаві, 2017. 178 с.
2. Кузьменко Л. П. Еволюція Homo sapiens: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 136 с.
3. Скирда В.В., Шрамко Б.А. Історія первісного суспільства. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.
4. Шауренко А., Барвінок О. Історія первісного суспільства. Київ: Кондор, 2022. 192 с.
5. Vácha J. Meze darwinismu. Brno: Masarykova univerzita, 2020. 366 s.

Допоміжна:

1. Баженов О. Л. Сучасна візія походження людини і людського суспільства в сучасній українській історіографії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С.13 – 20.
2. Берест. Р. Википна кераміка як носій історичної інформації. *Український керамологічний журнал*. 2003. №1. С.13–18.
3. Даймонд Д. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами. Київ: КМ-БУКС, 2018. 544 с.
4. Залізник Л. Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки. *Кам'яна доба України*. 2008. Вип. 11. С.96–115.
5. Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2019. 640 с.
6. Котова Н. С. Неолтизация Украины. Луганск: Шлях, 2002. 268 с.
7. Котова Н. С. Древнейшая керамика Украины. Киев-Харьков: Майдан, 2015. 153 с.
8. Сапожников И. В. Большая Аккаржа. Київ: Шлях, 2003. 304 с.
9. Секерська О. П. Аналіз археозоологічного комплексу трипільського поселення Небелівка. *Археологія*. 2017. № 3. С.18-23. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000787049>
10. Секерська О. П. Широкопалий кінь (*Equus caballus latipes*) та адаптаційна стратегія населення верхнього палеоліту Надчорномор'я. *Емінак*. 2018. № 3(3). С. 89-92. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001046131>
11. Сминтина О. В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. Одеса: Астропринт, 2004. 104 с.
12. Степанчук В. М. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ: Наш час, 2007. 192 с.
13. Chapman John. Forging Identities in the Prehistory of Old Europe: Dividuals, Individuals and Communities, 7000–3000 BC. 2020. Leiden: Sidestone Press. 452 p. URL: https://www.academia.edu/44687142/J_Chapman_and_S_Souvatzi_2020_The_Neolithic_of_Southeast_Europe_Recent_Trends

14. Finlayson Clive. The Smart Neanderthal: Cave Art, Bird Catching, and the Cognitive Revolution. 2019. Oxford: Oxford University Press. 228 p. URL: <https://dokumen.pub/the-smart-neanderthal-bird-catching-cave-art-and-the-cognitive-revolution-0198797524-9780198797524.html>

15. Holliday Trenton W. Cro-Magnon: The Story of the Last Ice Age People of Europe. New York: Columbia University Press. 296 p. URL: <https://dokumen.pub/cro-magnon-the-story-of-the-last-ice-age-people-of-europe-9780231555777.html>

Інформаційні ресурси:

1. Бібліотека ПНПУ імені К. Д. Ушинського . URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/>

2. Археологія Середньої Наддніпряни: офіційний сайт. URL: <http://www.arheolog-ck.ru/>

3. Археологія. Журнал. URL: <https://arheologia.com.ua>

4. Музеї світу в Інтернеті. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/museum.htm>

5. Одеська національна наукова бібліотека : URL : <http://odnb.odessa.ua/>.

6. What does it mean to be human? URL: <http://humanorigins.si.edu/>

7. Institute of Human Origins.. URL: <http://iho.asu.edu/>

8. National Archaeological Record of Romania (RAN). URL: <http://ran.cimec.ro/sel.asp?Lang=EN>

9. What does it mean to be human? (сайт Смітсонівського інституту (Smithsonian Institution), США, присвячений вивченню первісного суспільства, англomовний). URL: <http://humanorigins.si.edu/>